

УДК: 81'23:81'373.46-055=31=512.154=111
DOI: 10.35254/bsu/2024.67.03

*Байболова А.
И.К.Ахунбаев атындагы КММА*

КӨРКӨМ КОТОРМОДОГУ ГЕНДЕРДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТҮН ЛЕКСИКАЛЫК ДЕНГЭЭЛИН КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕ САЛЫШТЫРЫП ИЗИЛДӨӨ

Кыскача мазмуну

Бул макалада лингвистикалык изилдөөлөрдүн гендердик аспектинин теориялык маселелери, атап айтканда, котормо практикасында каралат. Авторлордун гендердик таандыктыгынын чыгарманын жазуу стилине жана мүнөзүнө тийгизген таасири каралды. Ошондой эле тигил же бул гендин алып жүрүүчүлөрүнүн социалдык, социалдык-маданий жана саясий факторлоруна көз карандылыгы сүрөттөлгөн жана тарыхый муктаждыктын фонунда феминисттик котормо теориясынын өнүгүшү. Бул илимий макаланын негизги максаты котормонун феминисттик теориясынын өзгөчөлүктөрүн лексикалык деңгээлде аныктоо жана тилдик каражаттарды тандоого таасир этүүчү гендердик белгилерди сүрөттөө. Ошондой эле көркөм чыгармалардын жардамы менен каармандардын, буюмдардын, стилдик өзгөчөлүктөрүн, сөздөрдүн аялга же эркекке тиешелүүлүгүн образдуу каражаттардын колдонуу ордун салыштырып талдоо гендерди аныктайт.

Түйүндүү сөздөр: адекваттуулук, аналог, анализ, гендердик лексика, салыштырма, семантика, котормо, көркөм чыгарма, трансформация, лексикалык бирдик.

*Байболова А.
КГМА им И.К.Ахунбаева*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКОГО УРОВНЯ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ НА КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье представлены теоретические вопросы гендерного аспекта лингвистических исследований, в частности в переводческой практике. Рассмотрены вопросы влияние гендерной принадлежности авторов на стиль написания и характер произведения. Также описана зависимость от социальных, социокультурных и политических факторов носителей того или иного гена и на фоне исторической потребности развитие феминистской теории перевода. Основная цель этой научной статьи - определить особенности феминистской теории перевода на лексическом уровне и описать гендерные особенности, влияющие на выбор языковых средств. Также с помощью художественных произведений проводится сравнительный анализ места использования образных средств, стилистических особенностей персонажей, предметов, принадлежности слов к мужскому или женскому полу.

Ключевые слова: адекватность, аналогия, анализ, гендерная лексика, сравнение, семантика, перевод, работа страха, трансформация, лексическая единица.

Baybolova A.
KSMA named after I.K. Akhunbaev

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEXICAL LEVEL OF THE GENDER IDENTITY IN LITERARY TRANSLATION IN KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract

This article examines the theoretical issues of the gender aspect of linguistic research, in particular in translation practice. The issues of the influence of the gender identity of the authors on the style of writing and the nature of the work are considered. Dependence on social, socio-cultural and political factors of carriers of a particular gene is also described. And against the background of historical need, the development of the feminist theory of translation. The main purpose of this scientific article is to identify the features of the feminist theory of translation at the lexical level and describe the gender characteristics that influence the choice of language means. Also, with the help of works of art, a comparative analysis of the place of use of figurative means, stylistic features of characters, objects, and the belonging of words to the male or female sex is carried out.

Keywords: adequacy, analogy, analysis, gender vocabulary, comparison, semantics, translation, work of art, transformation, lexical unit.

Адам коомунда жашоо тажрыйбабызда тилдери ар башка адамдардын жамааты пайда болгондон баштап эле алардын бири-бири менен өз ара карым-катыш жасап, мамиле түзүшүнө өбөлгө түзө турган кош тилдүү адамдар, башкача айтканда, тилмечтер пайда болгон. Тилмечтер деп айтабыз себеби, ал кезде жазуу али пайда боло элек болгондуктан, бул кош тилдүү кишилер оозеки которгондугу талашсыз. Ушул жерде айта кете турган бир жагдай, кыргыз тилинде «*тилмеч*» жана «*котормочу*» деген эки синоним сөздөр бар. «Тилимди билбес эл болсо, тилмечи менен келсинде», - деп «Манас» эпосунда айтылгандай, булардын биринчиси тилибизде мурдатан эле пайдаланылып келген. Ал эми кийинчирээк революциядан кийин орус тилиндеги «*переводчик*» деген сөздөн калькаланып которулган («*перевод – котормо*», «*-чик – -чу*»). Азыркы учурда бул эки сөз көп учурларда синоним катары колдонулуп, ал турсун «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» [9, 597 б.] да бул эки сөздүн маанилик ажырымы көрсөтүлгөн

эмес: «Тилмеч – котормочу, бир тилден экинчи тилге которуп берүүчү адам». «Котормочу – бир тилден экинчи бир тилге которуу жагында иштеген адам» [9, 337 б.]. Маркум Түгөлбай Сыдыкбеков «адам» деген өздөштүрүлгөн сөз өзүбүздүн «киши» деген төл сөзүбүздү сүрүп, четтетип баратат деп какшагандай, азыркы тапта кийин жаралган «*котормочу*» деген сөз «*тилмеч*» сөзүнө ыдык көрсөтүп, колдонуудан алыстатып жаткандай түрү бар.

Көркөм текстти которуу өтө татаал жана ар түрдүү иш экендиги калетсиз. Ал ар кандай маданияттардын, менталитеттердин, каада-салттардын, жашоо образдарынын, тарыхый доорлордун кагылышуусун камтыйт. Албетте, сөзмө-сөз котормо түпнусканы өзгөртүп, анын бардык стилистикалык өзгөчөлүктөрүн, лексиканын байлыгын бербей, ал тургай автордун идеясын бурмалашы мүмкүн. Түпнуска булактын демин сактоо үчүн текстти чыгармачылык менен кайра иштеп чыгуу маанилүү. Мында котормочунун ишмердиги, анын жеке стили, чыгармачылыгы

маанилүү ролду ойнойт. Ошол эле учурда котормочунун ишмердиги которулуп жаткан чыгарманын түп нускасынын текстине таасир тийгизет жана бизде көбүнчө башка тилдин каражаттары менен кайра чыгарылган мазмуну эле эмес, кайра жаралган өз алдынча чыгармага айланат. Котормо, которулуп жаткан текст, котормочунун милдеттерин бир катар окумуштуулар төмөнкүдөй аныктамаларды берип келишет. Маселен Я.И.Ретцкер: "котормочунун милдети — стилистикалык жана экспрессивдүү өзгөчөлүктөрүн сактап, түп нусканын мазмунун башка тилдин каражаттары менен толук жана так жеткирүү. Котормонун "бүтүндүгү" деп жаңы тилдик негиздеги форма менен мазмундун биримдигин түшүнүү керек. Эгерде котормонун тактыгынын критерийи болуп ар кайсы тилдерде билдирилген маалыматтын бирдейлиги эсептелсе, анда бул маалыматты бирдей баалуу каражаттар менен берген ушундай котормо гана бүтүн (толук же адекваттуу) деп таанылышы мүмкүн. Башкача айтканда, парафразадан айырмаланып, котормо түпнускада айтылгандарды гана эмес, анда айтылгандай да бериши керек. Бул талап тексттин бүтүндөй котормосуна да, анын айрым бөлүктөрүнө да тиешелүү" [7, 5 б]. Л. С. Бархударов: "котормону- трансформациянын белгилүү бир түрү, тактап айтканда тилдер аралык трансформация деп эсептесе болот" [6, 1 б.].

Колдонулган лексиканы жынысына карата кантип айырмалаганга боло тургандыгын англис жана орус тилдеринде род категориясы бар, ал эми кыргыз тилинде бир топ лексикалык каражаттар бар, алардын бирин тактап айтканда "лексикалык түгөйлөр" менен атоого болот. Мисалы: орус тилиндеги (учитель\ мугалим агай – учительница\ мугалим эжеке, певец – певица жалпы эле ырчы, заяц – зайчиха\ коен ж.б.у.с.). Кыргыз тилинде уй –бука, ат-бээ, ал эми англис тилинде сейрек кездешчү формалдуу грамматиканын белгисин билдирген лексикалык бирдиктер authoress\

аял жазуучу, 'писательница', clerkess\ аял – клерк, 'женщина-клерк', doctress \ аял доктор, доктордун аялы, доктордун кызы, 'женщина-врач; жена врача; дочь врача', huntress\ аял мергенчи, 'женщина-охотница', priestess\ аял дин кызматчысы, 'жрица' кездешпей койбойт.

И. Харрисон / Ш.О.Лайк (1883) адабий салтка жашыруун интретексттик шилтемелерди да сактайт (ага айтуу\ говорить ему – to her he spoke; являть свое искусство – began her wondrous skill to show; вспорхнул и полетел – takes her flight far). Англис тилиндеги "his, her" кыргыз тилине "ага, анын" деп жынысына карабай таандык ат атооч менен которулат, андан кийинки келген *анын мончогу* (*кызга тиешелүү*), *анын чабаны*, *анын кылычы* (эркекке таандык экендигин) ж.б.у.с. зат атооч жынысын айгинелейт. Маселен,

- Таанышып алгыла бул *сулуу кыз* Нуриза - деди шыңкылдап күлүп. Кара тору *жигит* колун сунуп – Менин атым Асек,- деп жалтаңдады [7, 246 б.].

Aichurok introduced *her* to the *young man*: - This is our *beautiful* Nuriza. – My name is Asek, *he* hastily gave *his* hand to Nuriza [7,37]. Түп нускада «*сулуу кыз* Нуриза- *beautiful* Nuriza» кыз сөзү котормодо берилген эмес, себеби Нуриза кыздын аты экендиги сүйлөөчүгө жана угуучуга да белгилүү. Котормочу «Жигит колун сунуп - *he* hastily gave *his* hand to Nuriza» жигит сөзү «ал» ат атоочу менен «*his* hand to Nuriza – өз (анын) колу Нуризага» деп «*his* - анын» таандык атоочун англис тилинин тартиби менен которуп адекваттуулукка жетишкен.

“Кой айланайын, *келинимди* ошол орогуна эле тим койгула” [6, 195 б.].

“No, my goodman, you leave my *daughter-in-law* out of this, let her work as she’s been working” [8, 7 б]. Бул сүйлөмдө «*келин - daughter-in-law*» тууганчылык аталыштын жынысына жараша лексикалык бирдик эки тилде тең бирдей өз аталышка ээ экендигин котормодон күбө болдук,

демек тектеш эмес англис жана кыргыз тилдеринде лексикалык деңгээлде дал келүүчүлүк бар, универсалдуу кубулушка ээ десек болот. Котормочу толук адекваттуулукка жетишкен.

Эже, сизди классташ кыздарыңыз издеп телефон чалышты [7, 25 б.]

A colleague said that her classmates called and left a phone number to contact with them. – Yes, your classmates, they are looking for you, -said her colleague. [7, 4 б.] Котормочу сүйлөмдөгү «эже» сөзү калтырылса дагы англис тилиндеги таандык ат атооч менен берилип, адресат аялзат экендигин билдирген. Бир тилдеги сөз экинчи бир тилдеги сөз менен маанилик жактан толук шайкеш келбей калган учурларда трансформациялоо зарылчылыгы келип чыгат. Маселен, лексикалык алмаштыруулар, жалпылоо, конкреттештирүү, компенсациялоо сыяктуу трансформациялык ыкмалар аркылуу которууларды айтабыз.

Трансформациялар жөнүндө айта кетуу абзел. Ар кандай окумуштуулар котормо трансформацияларына ар кандай аныктамаларды беришет, бирок алардын бардыгы трансформация – бул баштапкы тилдин эквиваленттүүлүгүнө жетүү жолу жана тил бирдиктерин өзгөртүү аркылуу котормо дейбиз.

Баштапкы операция катары каралуучу түпнуска тилинин бирдиктеринин мүнөзүнө жараша котормо трансформациялары стилистикалык, морфологиялык, синтаксистик, семантикалык, лексикалык, грамматикалык болуп бөлүнөт. Л.К. Латышев өзүнүн "Котормо курсу" аттуу эмгегинде лексикалык трансформацияны "лексикалык шайкештиктен четтөө" деп аныктайт. Англис жана орус тилдеринин лексикалык системаларында дал келбестиктер байкалат, алар сөздүн семантикалык түзүлүшүнүн мисалдарында көрүнөт. Ар кандай сөз, башкача айтканда лексикалык бирдик тилдин лексикалык тутумунун бөлүгү. Бул ар кандай тилдердеги сөздөрдүн семантикалык түзүлүшүнүн

өзгөчөлүгүн түшүндүрөт. Ошондуктан, лексикалык трансформациялардын маңызы "баштапкы тилдин айрым лексикалык бирдиктерин (сөздөрүн жана туруктуу сөз айкалыштарын), алардын лексикалык эквиваленттери болуп саналбаган жана башкача айтканда алар которууда баштапкы тил бирдиктерине караганда башка мааниге ээ болгон котормо тилинин лексикалык бирдиктери (лери) менен алмаштырууда" – дейт автор [5, 176 б.].

Биздин иликтөөбүздө лексикалык трансформацияга токтолсок.

Лексикалык өзгөрүүлөр түз лексикалык кат алышуулардан четтөөлөр. Лексикалык трансформация негизинен баштапкы жана котормо тилдеринин лексикалык бирдиктеринин маанилеринин көлөмү дал келбегендигинен келип чыгат. Мисалы: ... "булуттар этегин түргөндөй, жароокер *жаши сулуу*, жадырап жарына күлгөндөй" [8, 42 б.].

"... *like a young, charming lady,*

Laughing sweetly to her best half" [8, 43 б.]

Бул ырда котормочу жарына карата «*жаши сулуу - like a young, charming lady*» деп толук адекваттуулукка жетишкен. Бирок туп нускада «*жаши сулуу*» англис тилине «*жаши сулуудай*» лексикалык орун алмашуу болгондо деле ырдын семантикасы сакталган. Кыргыз маданиятында «*сулуу*» сөзү кыздарга тиешелүү сүрөттөө, эркек затына бул сын атооч дээрлик колдонулбайт. Англис тилинде кыздарга карата «*beautiful, pretty - сулуу, чырайлуу, ажарлуу*» сын атоочу, уландарга «*handsome - келбеттүү*» аныктоочтору колдонулган сыяктуу, жынысына жараша лексикалык бирдик эки тилде тең бирдей өз аталышка ээ экендигин котормо сүйлөмдөрдөн тастыкталды, демек тектеш эмес англис жана кыргыз тилдеринде лексикалык трансформация кездешет десек болот.

Жыйынтыктанайтканда, көркөм текстти которууда котормо трансформациясы жана котормо трансформациясынын

түрлөрү колдонулуп, котормонун башкы максаты болгон шайкештикке жетишүү. Айымдардын которулган чыгармаларын окуу оңой, бирок котормодо окурманга чыгармага терең түшүнүүгө жардам берген ар кандай түрдөгү трансформациялардын комплексин табууга болот. Трансформациялар адекваттуу жана эквиваленттүү котормого жетишүүнүн ажырагыс бөлүгү жана негизги куралы болуп саналат. Көркөм котормо - бул өтө татаал жана олуттуу процесс, анда ар кандай котормо трансформациялары колдонулат, атап айтканда: стилистикалык, морфологиялык, синтаксистик, семантикалык, лексикалык жана грамматикалык. Лексикалык трансформацияларга төмөнкүлөр кирет: маанилердин дифференциациясы, маанилердин конкреттештелиши, маанилердин жалпылаштырылышы, маанилик өнүктүрүү

(модуляция), антонимдик котормо, бүтүн трансформация жана котормо процессиндеги жоготуулардын ордун толтуруу.

Котормочунун адекваттуулугуна жетишүүдөгү негизги милдети - котормонун тексти түпнуска текстте камтылган бардык маалыматты мүмкүн болушунча так берүүсү үчүн, котормочу тилдин тиешелүү ченемдерин сактоо менен ар кандай котормо трансформацияларын билгичтик менен колдонуу. Ал эми англисче вариантында эркек киши экендигин «he-ал» ат атоочтун, таандык ат атоочтордун жардамы аркылуу окурманга белгилүү, кыргыз тилинде «ал» аял же эркек экендиги белгисиз. Ошондой эле энчилүү аттар аркылуу кыз же уул, аял же эркек экендигин контекстин жардамы менен жогорудагы келтирилген мисалдар аркылуу тастыкталды.

Адабияттар

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: / Л.С. Бархударов. - Международные отношения», 1975. – 240 с.
2. Алишова И., Рысбекова К. Лингвостилистический анализ художественного текста / И.Алишова, К.Рысбекова // Вестник МУК, 2022. – №2 (46). – 328 с.
3. Караева З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико-методологические проблемы переводоведения. Монография / З.Караева. – Бишкек. 2006. – 332 с.
4. Копанев П. И. Вопросы истории и теории художественного перевода / П.И.Копанев. – Минск, 1972. – 297с.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М., 1974. – 216 с.
6. Айтматов Ч.Т. Үч томдон турган чыгармалар / Ч.Т. Айтматов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982-1983. Т.1. – 1982. – 448 б.; Т.2. – 1982. – 510 б.; Т.3. – 1983. – 432 б.
7. Алишова М.К. АСЕК: Аңгеме-котормо / М.К. Алишова. – Б.: ЧП «Абыкеев А.Э.». – 2019. - 52 б.
8. Aitmatov Ch. Selected stories / Ch. Aitmatov. – Boston; Moscow: International Centre, 2000. – 350 p.
9. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү / Ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Ф.: Мектеп, 1969. – 776 б.